

УДК 811.161.2

Галина Кузнецова,
кандидат педагогічних наук,
кафедра української мови та літератури
Глухівського національного
педагогічного університету
імені Олександра Довженка;
Олеся Кірдей,
магістр Глухівського національного
педагогічного університету
імені Олександра Довженка

ВИВЧЕННЯ ЛЕКСИКИ ІЗ СИМВОЛІЧНИМ КОМПОНЕНТОМ НА ПОЗНАЧЕННЯ НАЗВ ОДЯГУ ЗАСОБАМИ ІНТЕРАКТИВАЦІЇ

У статті подаються й аналізуються інтерактивні дидактичні й лінгвістичні методи, вправи вивчення лексем-побутивізмів із символічним компонентом на позначення назв одягу в класах гуманітарного профілю.

Ключові слова: метод, одяг, гуманітарний профіль.

В статье подаются и анализируются интерактивные дидактические и лингвистические методы, упражнения изучения лексических бытовых терминов с символическим компонентом, обозначающих название одежды в классах гуманитарного профиля.

Ключевые слова: метод, одежда, гуманитарный профиль.

In the article the interactive didactic and linguistic methods and exercises at the learning the common lexemes with the symbolic component for the clothes' names determination in the classes with bias to humanities are given and analyzed.

Key words: method, clothes, humanities.

Рівень оволодіння рідною мовою істотно залежить від усвідомлення учнями її генетичної основи, підґрунтя якої складають національно-культурні традиції. Їх сутність передусім відображається в етнокультурознавчій лексиці, зокрема в семантичній групі слів-побутивізмів із символічним компонентом на позначення назв одягу. Безсумнівно є думка, що лінгводидактичний і національно-виховний потенціал цих лексем невичерпний, оскільки в їх інтенціоналі й периферійних (прагматично-символічних) семах відображено національну свідомість, образно-символічне відчуття народного духу, мислення, збережено історичну пам'ять українців.

У «Концепції навчання державної мови в школах України»

етнокультурознавчий підхід є наскрізно-інтегрованим, оскільки його зміст ґрунтується на «найважливіших відомостях з народознавства, пов'язаних з історією, культурою, звичаями і побутом українського народу» [3, с. 62]. Відтак, концептуальні засади мають відобразитися не лише в теоретичних узагальненнях, а й у змісті нових підручників, програм, методичних розробок, в інноваційних методах, підходах, технологіях навчання мови.

Однак питання формування умінь в учнів, зосібна старших класів гуманітарного профілю, знаходити, аналізувати, вживати в мовленні слова-побутивізви із символічним компонентом на позначення назв одягу не знайшли достатнього висвітлення. Не обґрунтовано й не впроваджено в освітню діяльність ефективних лінгвістичних, дидактичних методів, прийомів, підходів чи оптимального їх поєднання щодо пояснення механізму виникнення символічного компонента в семантичній структурі побутової лексики, а відтак і функціонування його стилістичного потенціалу.

Цілеспрямованому вивченню проблеми дослідження змісту, значення, мети функціонування лексем-побутивізмів із символічним компонентом на позначення назв одягу в художній літературі присвячено обмаль наукових досліджень (праці О. Потапенка, В. Дмитренка, В. Кононенка). Здебільшого науковий пошук психологів, лінгводидактів, філологів торкається таких напрямів, як психологічні основи збагачення мовлення учнів культурознавчою лексикою, і словами-побутивізмами зокрема (Л. Виготський, О. Леонтьєв, Г. Костюк, І. Синиця та ін.); дидактико-методичні основи мовленнєвого розвитку учнів засобами соціокультурної лексики (М. Русанівський, О. Паламарчук, М. Пилинський, О. Потапенко, Л. Скуратівський, Ф. Мовчун, Т. Левченко, Н. Голуб, В. Дороз та ін.); проблеми сутності символів, способів творення слів-символів, значення і функціонування їх у системі художніх образів (О. Потебня, С. Аверинцева, В. Єрьоміна, О. Лосєв, З. Василько, В. Кононенко, О. Цвид-Гром, О. Потапенко, М. Дмитренко та ін.). Водночас у дослідженнях не простежується інтегрованого (психолінгводидактичного) підходу до вивчення означеної лексики. Порушену проблему ми спробували розв'язати в магістерській роботі [2].

Пропонована *стаття* має на меті описати й проаналізувати систему інтерактивних лінгводидактичних методів, вправ, які є ефективними у старшій школі гуманітарного профілю під час вивчення тем спецкурсу «Символічний компонент в семантиці побутової лексики (на прикладі назв одягу)» [4].

Розроблена і впроваджена в навчальний процес експериментальна методика вивчення побутової лексики з символічним компонентом дала підстави для висновку, що ефективним засобом мовного спілкування та вдосконалення умінь і навичок учнів аналізувати лексеми-побутивізви із символічним компонентом, стала спеціальна система інтерактивних

комунікативних вправ, що ґрунтується на текстоцентричному комунікативно-діяльнісному підході, а саме: трансформація тексту; творчий диктант; переказ із елементами ситуативного мовленнєвого декорування; складання висловлювань за поданим текстом із використанням різних моделей викладу: висловлювання за моделлю «*ab ovo*» (сюжетний твір, в основі якого генеза виникнення назв одягу; хронологія набуття лексемою (семантизація) чи втрата (десемантизація) символічного компонента); висловлювання за моделлю «*in medias res*» (з'ясування сутності побутивізма із символічним компонентом послуговуючись методами: дедуктивним, індуктивним, аналогічним, стадійним, концентричним) [5, с.110–116]; виконання ситуативних завдань творчого характеру (за уявленням).

Подаємо зразки вправ, що передусім формують комплекс умінь і навичок, необхідних у продуктивній мовленнєвій діяльності, і вчать працювати з означеною лексикою у різних типах контексту.

- Перебудуйте поданий монологічний текст на діалог відповідно до ситуації: ваш товариш запитує, а ви відповідаєте.

Своєрідним жіночим оберегом на Україні завжди був віночок. До вінка вліталося багато різних квітів з лікувальними властивостями. Всього у повному українському вінку двадцять квіток, і кожна з них є лікарем і оберегом. Плетіння вінка – це ціла наука і дійство. Живуть у народі давні секрети плетіння вінків, зберігання квітів у вінку, розуміння того, яке зілля з яким має сусідити. До дівочого вінка в'яжуть кольорові стрічки. Кожен колір стрічки є символом. Першою в'яжуть світло-коричневу стрічку – символ землі-матінки. Зліва і справа від неї – дві жовті – символи сонця. За ними ідуть з різних сторін зелена, світла і темна. Це символи живої природи, краси і юності. За ними в'яжуть синю і голубу – символи неба і води, що дають силу і здоров'я (За М. Крищуком).

- За моделлю «*in medias res*»(послуговуючись концентричним методом) складіть зв'язне висловлювання на тему «Хустиночка мережана, вишивана...» Визначте основну думку тексту. З'ясуйте стиль і тип мовлення.

- Доповніть власним роздумом текст за темою «Національний одяг – це витвір мистецтва, що побутує і продовжує розвиватися, чи це вже пам'ять історії?»

Під чужинецьким пануванням наш народ зберіг національний одяг – як символ, що його він проніс через усі віковічні страждання й утиски. Національний одяг, мова, віра та звичаї – все це надійний захист від національного занепаду. Вишивка та мереживо на одязі – свідчення мистецького смаку й артистичного досвіду наших жінок, майстерність, що передається від покоління до покоління, традиція!

Національний одяг – це вияв святкового, врочистого, піднесеного настрою (О. Воропай).

- Трансформувати текст художнього стилю у висловлювання публіцистичного стилю про національний чоловічий одяг. З'ясувати, чи зміниться його тема й основна думка.

Тимчасом як гості розмовляли й пили чай, молодий Радюк приїхав у двір і, розпитавши, що вся сім'я п'є чай на терасі, пішов туди навпростець через садок. Вся сім'я Радиків і всі гості побачили, що через садок до тераси сміливо йшов якийсь сільський парубок, але такий гарний, так гарно убраний, неначе на театральній сцені. На молодому парубкові була, правда, проста чорна свита, але пошита не сільським кравцем. Зате ж сорочка була вишита заплоччю з шовком. Всі груди й комір були залиті червоними мережками. Червона стьожка й застіжка були оксамитові, на голові бриль був солом'яний, але не простий. Сині шаровари були широкі. Чудовий парубок з такою красою лиця, про яку розказують в казках, йшов просто й сміливо до тераси, як людина, дуже вхожа й близька до хазяїнів.

– Який гарний парубок! – сказав один гість (І. Нечуй-Левицький).

- Прочитайте текст, усвідомте його зміст, декоруйте відомостями про різновиди хусток, їх кольорові гами та призначення. Приготуйте до усного переказу.

Ой, хустина, хустиночка!

Дівчатам належало ходити з відкритою головою, але це не завжди можливо. Стужа взимку та спека влітку змушують їх покривати голову хусткою.

На Лівобережжі дівчата складають хустку навкісь трикутником і обмотують її навколо голови, а тім'я залишають відкритим, «щоб волосся видко». З лівого боку до хустки пришилюється квітка рожі або гілочка зеленого барвінку. Зимом дівчата, якщо беруть хустку, то так нею закутуються, як молодиці.

На Правобережжі хусткою дівчата користуються лише у випадку крайньої потреби. Коли вже беруть хустку, то і літом, і зимою обгортають нею голову так самісінько, як і жінки, але ззаду на спині з-під хустки повинна визирати коса.

У галицьких селах, понад річкою Опір, ще й досі збереглося старослов'янське дівоче вкриття голови – луб'яний віночок, обгорнений хусткою, а зверху покритий білою прозорою тканиною, ніби дінце шапки. З-під вінка на спину спускаються кілька кольорових стрічок та волосся, заплетене у дві коси (О. Воропай).

- Ознайомтеся зі змістом тексту. Письмово перекажіть його, включаючи елемент процесу праці «Виготовлення намиста».

Коралове намисто

Коралове намисто набуло в Україні найширшого розповсюдження, хоча й залишилося малодоступним для біднішого населення. Ставлення до нього відбилося в таких назвах: добре намисто, справжнє намисто, щирі коралі. Коралі були різними за якістю, розміром, обробкою, кольоровими

відтінками. Більш дешеві корали були невеликі, нарізані у формі трубочок, маленьких циліндриків (колюче намисто). Дорогі червоні корали оброблялись у вигляді овалів чи барилець. На Правобережжі великі центральні намистини стягували срібною обручкою, на Лівобережжі великі центральні між коралами нанизували срібні бусини (риффи, пугвиці) (3 кн. «Українська мінувшина»).

Вищою формою розвитку мовленнєво-комунікативних умінь на комунікативно-діяльнісній основі є **складання власних висловлювань різного характеру**. Написання творів є особливо ефективним у вивченні й узагальненні матеріалу про слова-символи. Правильно дібрати, розмістити, пов'язати, вжити у відповідному значенні лексеми-номінанти одягу із символічним компонентом у власному висловлюванні допомагає мовленнєва ситуація, елементи якої закладено у формулюванні теми і комунікативного завдання, що ставилося перед учнями.

Пропонувалася наступна тематика творів: «Як з'явилися символи»; «Символи – загальнонаціональне явище»; «Символіка українського одягу в творчості українських письменників»; «Чи потрібні слова-символи в житті сучасної людини?» і т.д.

Складовою такої роботи є опис картин, де відображено традиції українського одягу.

Окрім складання і написання творів, пропонуємо урізноманітнити види завдань:

Прорекламуйте на радіо один із запропонованих видів традиційного вбрання українців: хустина, очіпок, плахта, шаровари, жупан, чоботи-сап'янці, коралі.

Напишіть казку чи оповідання про те, як окремі лексеми на позначення назв одягу набувають символічних значень: чоботи стають символом могутності, державної сили, народної волі, постолі – грубої сили, неделікатної поведінки, неповаги до інших, намітка – покори й добродійності заміжньої жінки, шапка – потаємних думок, дій, пояс – магічного захисного кола тощо.

Важливим засобом підвищення ефективності розвитку мовленнєво-комунікативних умінь під час вивчення лексем-побутивізмів із символічним компонентом є застосування **системи ситуативних вправ** на основі реальної чи уявної мовленнєвої ситуації.

Уявіть ситуацію, що Ви працюєте в етнографічному музеї. Вам необхідно провести екскурсію іноземцям виставкою українського національного вбрання, особливу увагу приділяючи характерним рисам символіки народного одягу. Запишіть можливий варіант своєї розповіді.

Уявіть ситуацію, що Ви перенеслися в часі й знаходитеся в українському селі XIX століття. Поділіться враженнями від побаченого зі своїми батьками, друзями. Опишіть вбрання селян, звертаючи увагу на

його символіку, при цьому намагайтеся зробити розповідь цікавою, логічною, грамотною.

Уявіть ситуацію, що Ви працюєте костюмером і вам необхідно «одягнути» героїв фільму, дія якого відбувається в Україні наприкінці XVIII століття. Оберіть ті чи інші елементи українського національного костюму для головних героїв (багатий – бідний, добрий – поганий, молодий – старий, дівчина – жінка, козак – пан). Свій вибір обґрунтуйте.

Уявіть ситуацію, що Ви художник, якому замовили виготовити портрети Наталки Полтавки («Наталка Полтавка» І. Котляревського), Явдохи Зубихи («Конотопська відьма» Г. Квітки-Основ'яненка), Кайдашихи («Кайдашева сім'я» І. Нечуй-Левицького), Чіпки («Хіба ревуть воли, як ясла повні» Панаса Мирного), Катерини («Катерина» Т. Шевченка). Обов'язкова умова – одяг повинен якомога точніше відтворювати характерні риси героя, символізувати свого власника. Визначте, у що ви «одягнете» свого героя, вибір обґрунтуйте.

Варто зазначити, що одним із ефективних підходів підвищення рівня вмінь учнів аналізувати лексеми-побутивізми було запровадження лінгвістичних методів дослідження семантики лексем на позначення назв одягу із символічним компонентом залежно від контексту, а саме: методу семантичних диференціалів, дистрибутивного (текстоцентричного), контрастивного аналізу. Зупинимось на поясненні сутності та особливостей застосування першого з означених методів, оскільки він викликав в учнів найбільше зацікавлення.

Метод семантичних диференціалів [1, с. 289] дає можливість дослідити інтенсивність вияву семантики символічного компонента слів-побутивізмів і полягає у визначенні цієї інтенсивності за певною оцінювальною шкалою. В основу методу семантичних диференціалів покладено *контрастивний прийом*, що дав змогу об'єднати лексику на позначення назв одягу в контрастивні парадигматичні поля на позначення:

1. **Параметральності** (обсягу) символічного компонента. Одна семема може відрізнитися від іншої не тільки інтенсіоналом, а й імплікаціоном, не лише когнітивними, а й конотативними семемами. Так, символіко-семантичні компоненти лексеми «хустка» можуть мати як позитивне, так і негативне значення, але кожен із них передає (імплікує) ще й додаткову інформацію щодо ступеня вияву цього значення. Якщо семантичний простір зобразити у вигляді шкали з плюсом (позитивним значенням) і мінусом (негативним) на краях і певними проміжними щаблями всередині, то ряд семантичних компонентів лексеми «хустка» можна розмістити на цій шкалі залежно від інтенсивності вияву семантики.

**Шкала вияву інтенсивності семантики лексеми «хустка»
із символічним компонентом**

туга, траур	закінчення печаль	дівочість, дівування	побажання краса,	прихильність, щастя-долі	вірність у любов	поєднання коханні	долі
-3	-2	-1	0	1	2	3	4

2. **Аксіологічності (емоційної оцінності):** хустка як символ туги, печалі («Мати в чорну печаль запнулася / На віки». – Д. Кононенко) – хустка як символ щастя, радості, щасливої долі («То нареченим на щастя, / То на добро матерям / Вічний дарунок – хустина квітчаста, / Знана стежкам і вітрам». – В. Юхимович).

3. **Соціального статусу:** чоботи, черевики як символ заможності, соціальної приналежності до вищих верств населення («Такий-то богатир! Ходив у жупанах, та в сап'янцях, та в атласах». – Марко Вовчок) – личаки, постоли як символ бідності, приналежності до злидарів («Саморобні постоли та ще личаки з липової кори були тут [на Гуцульщині] єдиним взуттям для бідноти». – П. Козланюк).

4. **Календарної темпоральності:** біла сорочка як символ святковості («І дід, і баба у неділю / На призьбі вдвох собі сиділи / Гарненько, в білих сорочках». – Т. Шевченко) – сорочка як символ буденності («Хоч парень собі і чепурний був, а тут і у неділеньку святу не брав білої сорочки...» – Г. Квітка-Основ'яненко) та ін.

Подані вправи, методи є засобами інтерактивного навчання, оскільки процес їх виконання відбувається в атмосфері постійної активної й рівноправної взаємодії в колі «учень-учитель-учень».

Однак, як з'ясувалося в процесі дослідження, основною умовою ефективності роботи над лексемами з символічним компонентом на позначення назв одягу є цілеспрямованість і систематичність. Доцільно й ефективно проводити роботу над словесними символами не лише в процесі опанування спецкурсу, а на інтегрованих уроках, зокрема, доречним буде поєднання уроків української мови і української літератури, зарубіжної літератури, народознавства, де учні матимуть змогу відчутти генетичну близькість слів-символів із традиціями, обрядами, особливостями світобачення українського народу, простежити мету введення їх письменниками в контекст, провести паралелі між значенням символів у інших народів, а також спостерігати «народження» індивідуально-авторських ознак символу, визначати їх самотутність і оригінальність. Означена проблема потребує подальшого розгляду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондар О.І., Карпенко Ю.О. та ін. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія: Навч. посібник. – К.: ВЦ «Академія», 2006. – 368 с.
2. Кірдей О.Б. Комунікативно-діяльнісний підхід до вивчення лексем-побутивізмів із символічним компонентом: Магістерська робота: 8.010103 Педагогіка і методика середньої освіти. Українська мова та література. – Глухів, ГДПУ імені Олександра Довженка, 2009. – 253 с.: Бібліогр.-дод.: С. 151–253.
3. Концепція мовної освіти 12-річної школи // Дивослово. – 2002. – № 8. – С. 59–65.
4. Кузнецова Г., Кірдей О. Вивчення лексем-побутивізмів із символічним компонентом на позначення назв одягу (на матеріалі спецкурсу з української мови) // Українська мова та література в школі. – 2009. – № 5. – С. 33–39.
5. Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика: Навч. посіб. – К.: Вища шк., 2003. – 311 с.